

LBRIS

We know
books

Isus între tâlhari

scrieri de istoria artei și a culturii

Grigore Arbore

CUPRINS

Cuvânt înainte.....	7
Certitudinea metodei și simbolul	
Repere sinaite în cristalizarea tipurilor iconografice	13
Isus între tâlhari. Despre <i>Crucificarea</i> de la Muzeul Brukenthal și cultura artistică a lui Antonello da Messina	31
Arhitecturile solemne ale lui Piero della Francesca și problematicile conexe....	83
Giovanni Bellini sau despre umanizarea sacrului	102
Despre „impresionismul magic“ și „dublul stil“ în pictura lui Tiziano	133
Arta lui Giorgione și oscilațiile criticii: cazul emblematic al interpretării <i>Furtunii</i>	147
Umbre din secolul Luminilor	
Ținuturile din jurul Mării Negre și cartografia folosită de navigatorii venețieni până la începutul secolului al XVIII-lea	179
Johann Bernhard Fischer von Erlach și eternizarea gloriei imperiale	200
Colecția Siberiană a lui Petru I și dilatarea orizontului scit	228
Arhitectura din Rzeczpospolita între „sarmatism“ și baroc.....	254
Conversații în insula Afroditei	275
Rafael și cultura artistică a secolului al XVIII-lea.....	289
Lista generală a ilustrațiilor	307
Indice topografic al surselor iconografice și mulțumirile autorului	314
Addendum	319

REPERE SINAITE ÎN CRISTALIZAREA TIPURILOR ICONOGRAFICE

Patru icoane pe lemn executate în perioada timpurie a frământatei istorii a icoanelor bizantine și de ambianță bizantină – una dintre ele reprezentând-o *Maica Domnului cu Pruncul*, alta înfățișându-l pe *Sfântul Ioan Botezătorul*, a treia dedicată *Sfinților Sergiu și Bacchus* și alta pe care sunt pictate două sfinte chipuri, unul inspirat probabil de presupusul chip al Sfântului Platon, celălalt indicând o martiră neidentificabilă – au fost aduse în Ucraina în anul 1850 de arhimandritul Porfiri Uspenski (1804–1885) după o călătorie la mănăstirea Sfânta Ecaterina din Sinai. Înainte de orice considerație critică privitoare la semnificația primelor trei opere citate, pe care am avut răgazul a le studia în anii 1998–1999, cred că este necesar să evoc pe scurt figura și activitatea arhimandritului Uspenski și contextul în care, în lumea creștinătății ortodoxe, s-a manifestat interesul științific pentru cunoașterea etapei inițiale a configurării tipurilor iconografice în spațiul fostului Imperiu Roman de Răsărit.¹ Figura lui Porfiri Uspenski, recent reevaluată de istoriografia rusă, prezintă o importanță deosebită nu doar pentru istoria studiilor privind creștinismul de rit ortodox, ci și pentru colecționismul artistic. Devenit arhimandrit la Odessa în luna mai 1834 și, la scurt timp după aceea, rector al seminarului ortodox din Cherson, Porfiri Uspenski a fost considerat, dat fiind calitățile sale intelectuale, omul potrivit pentru a fi trimis în misiune ecleziastică în 1840 la Viena, ca întâistătător al Bisericii Ruse din capitala imperiului.

În 1842 a întreprins o primă călătorie la Ierusalim, continuată ulterior de alte călătorii de studiu în Sinai și la muntele Athos unde, în 1845, a examinat manuscrisul cunoscut în lumea științifică sub denumirea de *Codex Sinaiticus*, descoperit cu un an înainte de arheologul Constantin von Tischendorf.²

¹ Primele trei icoane indicate mai sus au fost prezentate, din inițiativa celui care scrie, în Italia, la Brescia, în cadrul mării expoziții internaționale „Il futuro dei Longobardi“ (17 iunie–17 octombrie 2000), concepută de un comitet științific coordonat de profesorul Jacques Le Goff, comitet din care am avut onoarea a face parte. Am avut astfel timp câteva luni a le studia îndeaproape.

² Istoria descoperirii și publicării, în etape, a acestui codice – care inițial cuprindea în întregime textele Vechiului și Noului Testament – pare a fi desprinsă din paginile unui roman de aventuri. Părți ale *Codex Sinaiticus* se află, la ora actuală, în patru mari biblioteci: 347 de foi/file (199 din Vechiul Testament și 148 din Noul Testament) fac parte din patrimoniul respectabilei British Library din Londra, unde au ajuns ca urmare a cumpărării lor (prin subscripție publică) de către British Museum de la autoritățile Uniunii Sovietice în 1933, contra sumei de 100 000 de lire sterline ale timpului; 12 file (11 din Pentateuh și una din textul apocaliptic cunoscut sub denumirea „Păstorul din Erma“) și 14 fragmente se află la mănăstirea Sfânta Ecaterina din Sinai, unde au fost descoperite întâmplător în 1975 într-o

Călătoriile arhimandritului în Țara Sfântă și în mijlocul comunităților creștine monastice din Orient aveau loc într-un moment istoric particular, marcat de interesul curții imperiale ruse și al Bisericii Ruse pentru soarta comunităților creștine din ținuturile aflate sub suveranitatea Sublimei Porți. Arhimandritul străbătea aceste ținuturi ca un pelerin; în realitate, se deplasa cu aprobarea deplină și din inițiativa Bisericii Rusiei și cu deplina acord al autorității imperiale care – coerentă cu programul de expansiune a influenței sale către sud, de-a lungul coastelor Mării Negre, spre Anatolia și Mediterana – revendica tot mai explicit rolul de forță protectoare a comunităților creștine din Imperiul Otoman. În al cincilea deceniu al secolului al XIX-lea, ca urmare și a schimbării raporturilor de forțe în Europa de Răsărit și în aria Mediteranei Orientale după Războiul ruso-turc din 1829 și după Pacea de la Adrianopol, se întetiseră eforturile puterilor occidentale pentru afirmarea propriilor capacități de protejare a creștinilor aflați sub jurisdicția autorităților Imperiului Otoman și pentru garantarea accesului pelerinilor la locurile sfinte ale creștinătății. În 1841 avusese loc tentativa de creare a unei episcopii protestante anglo-prusace la Ierusalim, tentativă la care dinspre partea catolicismului s-a răspuns cu reinstaurarea patriarhatului latin al Ierusalimului. Evident că împăratul Rusiei nu putea rămâne indiferent în fața inițiativelor de acest gen.

Două rapoarte ale arhimandritului privind necesitățile ortodoxiei din ținuturile din jurul Țării Sfinte, modul în care se distribuiau ajutoarele ruse la fața locului și raporturile existente între ortodocși, autoritățile religioase musulmane și structurile de putere ale

---

cămăruță de sub capela Sfântul Gheorghe; 43 de foi se află la Biblioteca Universității din Leipzig, orașul de origine al lui Constantin von Tischendorf, căruia în 1844 i s-a permis să le ia cu el, după ce descoperise, în același an, la Sfânta Ecaterina din Sinai, primul lot de 129 de file din care făceau parte; fragmente din alte trei file se află la Biblioteca Națională a Rusiei din Sankt-Petersburg unde au ajuns după cercetările întreprinse tot la Sfânta Ecaterina din Sinai de către Vladimir N. Beneșevici. Cele 347 de file de la British Library reprezintă suma între partea rămasă la Sinai (86 de file) din primul lot de 129 de file descoperite de Tischendorf în 1844 și celelalte 261 de foi identificate de același învățat în călătoria din 1859 (alta avusese loc în 1853, fără rezultate), desfășurată sub mandatul și protecția lui Aleksandru al II-lea. Țarul a recompensat rapid, cu 9 000 de ruble de aur ale timpului, mănăstirea Sfânta Ecaterina (ca urmare a tratativelor duse de von Tischendorf) pentru punerea la dispoziția sa a celor 347 de foi ale manuscrisului. Textul acestora, însoțit de comentarii, a fost publicat, la câțiva ani distanță după ajungerea lor în proprietatea împăratului tuturor rușilor, de către același von Tischendorf (*Bibliorum Codex Sinaiticus Petropolitanus*, Gieseke & Devrient, Leipzig, 1862; retipărire ed. G. Olms, Hildesheim, 1969). Editarea completă a textului manuscrisului a fost făcută, în două etape, la începutul secolului trecut, de Helen și Kirsopp Lake (1872–1946): *Codex Sinaiticus Petropolitanus: the New Testament, the Epistle of Barnabas and the Shepherd of Hermas, Preserved in the Imperial Library of St. Petersburg*, Clarendon Press, Oxford, 1911, și *Codex Sinaiticus Petropolitanus et Friderico-Augustanus Lipsiensis: the Old Testament Preserved in the Public Library of Petrograd, in the Library of the Society of Ancient Literature in Petrograd, and in the Library of the University of Leipzig*, Oxford, Clarendon Press, 1922. Importanța extraordinară a acestui text testamentar a concentrat atenția unui mare număr de cercetători. În septembrie 2009, un doctorand al University of Arts din Londra a descoperit la mănăstirea Sfânta Ecaterina din Sinai unele fragmente încă nevăzute din codice, dar a căror existență era presupusă. Din 2008 a devenit accesibilă on-line o parte a manuscrisului. Ca urmare a digitalizării treptate a foilor textului, acesta este acum aproape în întregime accesibil specialiștilor: cf. <http://www.codex-sinaiticus.net/en/>.

turcocrăției au stat la baza trimeriei, în 1847, din inițiativa țarului Nicolae I (n. 1796; domnie 1825–1855), a unei misiuni ecleziastice ruse la Ierusalim. „Nacialnik“ (întâistătător) al acesteia a fost numit arhimandritul Porfiri Uspenski. Misiunea nu a primit însă recunoașterea oficială din partea autorităților turcești. Arhimandritul, căruia Sfântul Sinod i-a atribuit titlul de monah rezident în Cetatea Sfântă, și-a stabilit domiciliul, împreună cu colaboratorii, în Mănăstirea Arhanghelilor și și-a continuat activitatea bisericească și științifică în Palestina și în ținuturile din jur până în preziua Războiului Crimeii (martie 1854–ianuarie 1856), când a revenit în Rusia.³

Perioadei așa-zisei „crize orientale“, care a culminat cu Războiul Crimeii, i-a coincis în planul raporturilor interreligioase în Europa o reactivare a discuțiilor, nu lipsite de conotații polemice, în legătură cu reunirea celor două mari ramuri ale creștinismului separate nominal după Marea Schismă din 1054.

În drum spre Moscova, după retragerea misiunii de la Ierusalim, Porfiri Uspenski s-a oprit la Roma, fiind primit de papa Pius al IX-lea, în prezența cardinalului Antonelli. Discuția a avut ca temă o problematică rămasă și azi pe agenda tuturor întâlnirilor între reprezentanții de seamă ai Bisericii creștine de rit catolic și cei ai Bisericii creștine de rit bizantin: unitatea Bisericii creștine.⁴

Acordul în legătură cu funcționarea misiunii ecleziastice ruse de la Ierusalim a fost exprimat de sultanul Abdul Mejid (1839–1861) abia în anul 1857, sub domnia lui Aleksandru al II-lea (1855–1885), după intrarea în vigoare, ca urmare a validării la Congresul de la Paris (25 februarie–3 martie 1856), a textelor tratatelor de pace între Marea Britanie, Franța și Rusia stabilite anterior la Viena. În ziua de 31 ianuarie 1858 a intrat în exercițiul efectiv al funcțiunilor sale primul episcop de Ierusalim al Bisericii Ortodoxe Ruse, Chiril de Melitopol, care s-a ocupat imediat și de organizarea „logistică“ a misiunii ecleziastice. În perioada „neoficială“ de funcționare a acesteia, între 1847–1854, Porfiri Uspenski contribuisese la stabilirea obiectivelor instituției; pe lângă funcțiile ei de centru de studii și de întemeietoare de lăcașuri ale cultului ortodox în Țara Sfântă, ea ar fi trebuit să joace și rolul de catalizator al raporturilor țarului și ale Sfântului Sinod al Bisericii Ruse cu creștinătatea ortodoxă orientală. Răspunzând crescândului interes din lumea ortodoxă și în special din Rusia pentru cunoașterea *de visu* a locurilor sfinte, în 1858 a fost instituit, prin decret al țarului, Comitetul pentru Palestina, în fruntea căruia a fost așezat fratele suveranului, marele duce general-amiral Constantin Nicolaevici. În lumea ortodoxă, pelerinajul în Țara Sfântă – care în perioada respectivă se sprijinea organizatoric pe Societatea Rusă de Navigație și Comerț (Russkoe Obscestvo Parohodstva i Torgovli) – a luat în anumite straturi sociale, în

³ Cf. I.H. Dalmais, „Le Chiese e le liturgie di Gerusalemme. La chiesa Russa“, în revista *Il mondo della Bibbia*, 20

⁴ Pentru unele aspecte ale dezbaterii privind unitatea creștină, proiectată pe fundalul acelei zguduiri a echilibrului politic degenerat în Războiul Crimeii, cf. A Tamborra, „Crisi d’Oriente, guerra di Crimea e polemiche politico-religiose fra cattolici e ortodossi“, în *Clio*, 1969, pp. 169–191. Întâlnirea cu papa Pius al IX-lea a fost reconstituită după scrierea autobiografică a lui Porfiri Uspenski, *Kniga bytija moego*, Sankt-Petersburg, 1986, I, pp. 242–250.

ce privește obligativitatea morală a efectuării, forme oarecum asemănătoare cu cele pe care le are și azi pelerinajul musulmanilor la Mecca. Comitetul pentru Palestina (Palestinski Komitet) a contribuit și el enorm, atât cu mijloacele sale materiale, procurate adeseori și prin colecte publice, cât și prin capacitatea sa de influență politică, la deschiderea „porților Orientului“ nu doar pentru cercetători ai istoriei religioase sau pentru monahi, ci și pentru un număr mare de credincioși împinși de dorința de a cunoaște locurile de obârșie ale credinței proprii și de a-și recunoaște în ele propriile rădăcini spirituale. În această perioadă a câștigat teren în Principatele Române aspirația efectuării hagiâlăcului – călătorie la Locurile Sfinte –, aspirație care nu s-a transformat într-o mișcare de masă, precum în Rusia, unde a luat forma pelerinajelor colective, dar care a avut o influență remarcabilă asupra consolidării conștiinței identității culturale. Din nefericire, din cauza, în parte, insuficienței documentelor și, în parte, lipsei de interes a istoricilor, acest fenomen este puțin studiat încă de cercetătorii istoriei moderne a României, mai nou înglobată în perimetrul, cu elastice determinări cronologice, al conceptului de „istorie recentă“.⁵

Călătoriile în Orient ale arhimandritului Uspenski au continuat și după instalarea, cu concursul episcopului Chiril, a noului șef, oficial acceptat, al misiunii ecleziastice ruse, arhimandritul Leonid Kavelin (1822–1891), a cărui funcție a fost preluată, în 1865, de arhimandritul Antonie Kapustin (1817–1894). Amândoi aveau o excelentă pregătire în domeniul filologiei slave, al istoriei culturii bizantine și ortodoxismului. Antonie Kapustin a fost și un important cercetător al istoriei monumentelor religioase: în 1874 a publicat, sub egida Academiei Ruse de Științe, un solid studiu intitulat *Inscripții creștine timpurii din Atena*. Cei doi au contribuit, împreună cu Porfirii Uspenski, care în 1865 a fost înălțat la rang de episcop de Chirigin, la consolidarea studiilor de istorie religioasă și de istorie a artei creștine din aria teritorială a Palestinei și

⁵ Să-mi fie îngăduit să înscru în subsolul paginii o însemnare cu caracter personal, utilă oricum înțelegerii contextului în care se desfășurau evenimentele ce au facilitat reapropierea fizică a ortodocșilor de Locurile Sfinte. Fratele străbunicului meu pe linie paternă, Nicolae Arzoiu, hagiu – adică pelerin la Locurile Sfinte, ca și tatăl său, Moise Arzoiu „ot Pietroșița“ –, își efectua, în ultimul sfert al veacului al XIX-lea, între sfârșitul iernii și începutul primăverii, momentul, adică, până la reînceperea lucrărilor agricole și al mutării turmelor din Balta Brăilei, călătoria la Locurile Sfinte. Pleca de regulă de la Sulina către Istanbul, când Dunărea nu era înghețată, pentru a ajunge la Ierusalim și, de acolo, la Sfânta Ecaterina din Sinai. Acasă se întorcea traversând Egeea, după care poposea la Athos și apoi lua drumul Salonicului către Giurgiu. Se pare că evenimentele de la începutul primăverii 1877 și declanșarea Războiului ruso-româno-turc îl prinseseră la Ierusalim, unde rămăsese blocat pe timpul conflictului. După armistițiul din 22 ianuarie 1878, strămoșul nostru s-a grăbit să se întoarcă acasă. Din pelerinaj aducea în fiecare an o icoană. De data aceasta nu a revenit cu una pe lemn: a adus cu sine, făcută sul, o icoană mai mare ca de obicei, de aproximativ 120 x 150 cm, cu scene din viața și patimile Domnului, pictate destul de stângaci, pe suport de piele bovină, în culori vegetale. Inscripția care încadrează scenele lămurește, în simplitatea ei emoționantă, atât starea de spirit a pictorului cât și împrejurarea elaborării: „Luminează-te, luminează-te, Noule Ierusalim, că slava Domnului preste / tine au răsărit. Saltă acum și te bucură, Sioane. / Întru învierea celui născut al tău s-au făcut acest Ierusalim de Nicolae Arzoiu 1878 februarie 10“. Conform tradiției familiale, icoana a fost pusă la loc de cinste în casă în seara de Înviere a sărbătorii Paștelui 1878. Se află și acum în casa noastră părintească din Pietroșița.

a creștinismului ortodox de limbă greacă. Opera lor, de veritabil „pionierat“ științific, a deschis drumul excepționalelor contribuții în domeniul istoriei artei ale lui Nicodim Pavlovici Kondakov, asupra activității căruia sunt necesare (dacă nu chiar în text, cel puțin în note) câteva referiri, deoarece ea este în directă legătură cu cele două aspecte tematice ale însemnărilor de față: nașterea, în mediul ortodoxiei, a studiilor privind configurarea – în primele secole ale creștinismului – a tipologiilor icoanelor și creșterea interesului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pentru mărturiile religiei creștine de rit bizantin-ortodox.⁶

Legăturile lui Uspenski cu Țara Sfântă și studiile sale privind istoria creștinismului au continuat și după „reașezarea“ oficială a activității misiunii ecleziastice ruse la Ierusalim. Călătoriile arhimandritului Uspenski au avut drept rezultat și recuperarea – în unele cazuri a fost vorba chiar de salvarea – unor importante mărturii istorice și culturale. Pe lângă opere de artă de importanță extraordinară atât pentru istoriografia creștină cât și pentru istoria tehnicilor artistice, învățatul arhimandrit a strâns în voiajele sale manuscrise antice în greacă, în arabă, în siriacă și în coptă.

Cele patru icoane citate la începutul acestor rânduri, toate executate în tehnica encausticii, aduse de la mănăstirea Sfânta Ecaterina de pe muntele Sinai au fost dăruite de Porfiri Uspenski, împreună cu manuscrisele antice strânse în călătoriile sale, Academiei Spirituale Moghiliene din Kiev, în ale cărei colecții au intrat în mod efectiv în 1885.⁷

După instaurarea puterii sovietelor în Ucraina și ca urmare a măsurilor de expropriere a colecțiilor private și a instituțiilor religioase, icoanele au fost transferate, în 1940, în noul Muzeu Central Antireligios din Kiev, pentru a intra apoi în patrimoniul

⁶ Între 1870 și 1887, Nicodim Pavlovici Kondakov a predat la Universitatea Noii Rusii, recent întemeiată la Odessa. Acolo și la Kiev el a frecventat aceleași medii intelectuale de care era legat arhimandritul Uspenski. Cele mai importante studii ale sale din această perioadă au apărut, de altfel, în *Buletinul Universității din Odessa*, oraș în care savantul rus a întemeiat Școala de Arte Frumoase, de orientarea căreia a continuat a se ocupa și după ce s-a transferat, în 1888, la Universitatea din Sankt-Petersburg, unde i se încredinșase Catedra de istoria artei. La Odessa, Kondakov pusese bazele unei solide școli de bizantinologie, în cadrul căreia s-a format și strălucitul Dmitri Vlasievici Ainalov (1862–1939), „emigrat“ și el, în 1903, ca profesor, la Universitatea din Sankt-Petersburg. Kondakov a deschis drumuri noi nu doar în arheologia culturilor antice de pe enormul teritoriu al Rusiei, ci și în domeniul studiilor privind arta bizantină și de ambianță bizantină în raporturile sale cu cultura Orientului antic și a Occidentului creștin. A făcut din recuperarea critică a mărturiilor trecutului scopul primordial al vieții sale de om de știință, în mare parte dedicată realizării monumentalului studiu *Iconografia Fecioarei*, rămas până astăzi fără egal prin complexitatea abordării interdisciplinare a subiectului.

⁷ Fiecare dintre cele patru opere la care ne referim a fost analizată sub aspect tehnic, stilistic, iconografic, istoric și estetic în lucrarea lui Kurt Weitzmann *The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai. The Icons*, vol 1 – *From the sixth to the Tenth Century*, Princeton Univ. Press, New Jersey, 1976. Urmându-se ordinea referirilor noastre din text la cele patru opere, trimitem la următoarele imagini și pagini de text din cartea lui Weitzmann: il. B2 și pp. 15–18, il. B11 și pp. 32–35, il. B9 și pp. 28–30, il. B. 15 și pp. 38–40. A patra icoană din lotul indicat, reprezentând doi sfinți neidentificați de iconografi, nu a putut fi văzută de noi și, ca atare, în aceste însemnări nu ne referim la ea.

1.1 *Maica Domnului cu Pruncul*

Muzeului de Artă Occidentală și Orientală care a luat numele cuților colecționari-mecenaji Bogdan și Barbara Hanenko. În 1918 ei au donat orașului Kiev bogatele lor colecții de artă, instalate din 1919 în clădirea de ei construită în 1887 pentru a adăposti operele acumulate cu sârguință.

Toate cele patru lucrări ridică unele probleme de interpretare iconografică și de încadrare tehnică-stilistică și cronologică semnificative pentru dificultățile istoricilor artei în clarificarea istoriei începuturilor artei icoanelor în Imperiul Bizantin și mai ales pentru greutatea lămuririi unor aspecte privind primatul unor centre de producție locale în elaborarea unor tipologii stilistice care au făcut „școală” în lunga istorie a artei icoanelor.

Icoana *Maica Domnului cu Pruncul* (I.1) a stârnit interesul cercetătorilor tocmai datorită poziției sale de punct de reper în ansamblul reprezentărilor care la începuturile picturii bizantine au contribuit la cristalizarea tipului iconografic – mai târziu – al Fecioarei Odighitria, tip față de care icoana aflată acum la Kiev prezintă unele diferențe formale.

În icoana *Maica Domnului cu Pruncul între Sfântul Teodor Stratilat și Sfântul Gheorghe*, de tip Odighitria (I.2), din mănăstirea închinată Sfintei Ecaterina în Sinai⁸, *maphorion*-ul acoperă toată partea superioară a corpului. În icoana adusă de Porfiri Uspenski la Kiev (I.1), tipologia iconografică a Fecioarei Odighitria („Cea care ne arată calea”) prezintă unele mici variații formale: *maphorion*-ul formează o cută dublă sub brațul drept, după care trece pe sub spinare pentru a se plia din nou pe umărul drept. Este caracteristică pentru epoca în care se presupune a fi fost realizată icoana aflată la Kiev și reprezentarea pe *maphorion*, deasupra frunții Maicii Domnului, a crucii de aur.

Prezența pe cap a voalului, sub *maphorion*, este caracteristică la rândul său pentru reprezentarea veșmintelor Maicii Domnului în vremurile începuturilor cristalizării tipului iconografic al Fecioarei Odighitria. La rândul său, corpul Pruncului, așezat pe brațul stâng al Fecioarei, este într-o poziție mai apropiată de trupul mamei decât în reprezentările mai târzii ce fac parte din aceeași tipologie.⁹ În tipul respectiv de reprezentare, privirea copilului Hristos nu se îndreaptă, de regulă, în aceeași direcție cu privirea Născătoarei de Dumnezeu (Theotokos), apelativ acordat Mariei la al Patrulea Conciliu Ecumenic de la Efes din 431. Culoarea roșie purpură a veșmintelor ambelor personaje

⁸ Datarea acestei icoane în secolul al VI-lea a fost propusă de G. Sotiriou, „Icones byzantines du monastère du Sinai”, în *Byzantion*, XIV, 1939, p. 325. Vezi și Ernst Kitzinger, „Byzantine Art in the Period between Justinian and Iconoclasm”, în *Berichte zum XI internat. Byz. Kongress*, München, 1958, Bericht IV, p. 30 și urm. Kurt Weitzmann (*op. cit.*, p. 20), recunoaște în cei doi sfinți aflați la dreapta și la stânga tronului Fecioarei pe Sf. Teodor Stratilat și pe Sf. Gheorghe, împărțind astfel, în parte, opinia lui Sotiriou care întrevăzuse în iconografia scenei influența mozaicurilor executate în secolul al VI-lea pentru biserica Sfântul Dumitru de la Salonic.

⁹ Pentru tipologia reprezentării Fecioarei Odighitria, fundamentală rămâne lucrarea lui Nikodim Pavlovici Kondakov *Iconografia Bogomateri*, vol. I, Sankt-Petersburg, 1914–1915, p. 191 și urm. De icoanele aduse de Porfiri Uspenski la Kiev învățatul rus s-a ocupat în *Sinaiskie i afonskie ikoni iz sobranija Porfiriya Uspenskogo*, Sankt-Petersburg, 1902.

1.2

*Maica Domnului cu Pruncul
între Sfântul Teodor Stratilat
și Sfântul Gheorghe*

are diferite tonalități: violacee aceea a veșmântului Maicii Domnului și maro aceea a veșmântului Pruncului.

Dublul „semn“ de culoare ocru cu linii de aur pe *chiton*, deasupra mânecii, nu se întâlnește în reprezentările mai recente ale aceleiași scene sacre. Hristos este reprezentat întors spre dreapta, cu mâna deschisă, privind în aceeași direcție în care privește Fecioara Maria. Criticii au observat că iconografia operei de la Kiev nu are legături explicite cu tipul mai târziu al Fecioarei Odighitria. Interpretarea exhaustivă a iconografiei operei este îngreunată de faptul că ea a fost tăiată în trei părți într-o epocă mai târzie, greu de definit cronologic. S-a emis ipoteza că, în forma originală, compoziția conținea și reprezentarea scenei Adorării Magilor, care soseau dinspre stânga, precum ar fi fost de presupus recurgându-se la o analogie cu alte opere din perioada artei creștine timpurii.¹⁰

¹⁰ Ainalov, în prima descriere amănunțită a icoanei (D. Ainalov, „Sinaiskie ikoni voskovoï jivopisi“, în *Visantiiski vremennik*, Sankt-Petersburg, 1902, IX, p. 361 și urm.) a lansat această ipoteză, primită cu rezerve de Kondakov.

În stadiul actual al cercetărilor nu există confirmări în legătură cu această ipoteză. Evidența tăiere a părții inferioare a icoanei pune problema, greu de rezolvat, a aspectului său originar: nu este posibil să se stabilească dacă Fecioara a fost reprezentată în întregime sau doar pe jumătate, precum în miniatura din *Evangheliarul* lui Rabulla (Florența, Bibl. Laurenziana, Plut. I, 56) din secolul al VI-lea d.Hr. O altă tăietură, de data aceasta în partea superioară, a deteriorat aureola Fecioarei. Pe fundalul de care se detașează aureola se văd resturi din inscripția antică (în greacă) „Haghia Maria“ și o monogramă a lui Hristos. În respectiva icoană, Nikodim Pavlovici Kondakov¹¹ a descifrat influența portretisticii de la Fayum. Corectând opiniile acelor cercetători pentru care redimensionarea operei, prin tăierea unor părți, ar fi fost de atribuit chiar arhimandritului Uspenski și ar fi fost de pus în legătură cu exigențele călătoriei de întoarcere la Kiev, Kurt Weitzmann a emis ipoteza conform căreia icoana ar fi fost redimensionată în vremea cruciadelor, astfel încât forma obținută să poată fi înscrisă, conform obișnuințelor „occidentale“ ale timpului, într-o ramă gotică.¹² Icoana ar fi fost astfel – adăugăm noi – extrasă din propria ei atemporalitate și înscrisă în cutuma stilistică a altor vremuri, acelea ale perioadei de prădare a Constantinopolului și efemera victorie a Occidentului împotriva ortodocșilor, „frați“ inamici, deviați de la „dreapta credință“ a catolicismului. Ipoteza aceasta nu poate sta în picioare deoarece, așa cum a arătat cu puțini ani în urmă Manolis Borboudakis, icoana nu are, în partea superioară, forma triunghiulară cerută de eventuala plasare într-o ramă cu fronton: ea a fost „scurtată“ cu o simplă tăietură orizontală.¹³

În plus, alte icoane din mănăstirea Sfânta Ecaterina de pe muntele Sinai, încadrabile cronologic în aceeași epocă în care se presupune că ar fi fost executată opera aflată acum la Kiev (secolul al VI-lea rămâne pentru noi reperul cronologic cel mai credibil), nu par să fi suferit transformări pentru a se ușura posibilitatea de a primi o ramă „în stil Occidental“.¹⁴

Pe latura dreaptă a icoanei *Maica Domnului cu Pruncul* de la Kiev este vizibilă, de altfel, o bandă verticală lipsită de culoare, ceea ce ar putea genera presupunerea că, la origine, rama ar fi putut avea o formă rectangulară. Tehnica realizării icoanei trimite la tradiții ale artei din Antichitatea târzie. Procedul encausticii, folosit în perioada finală a artei elenistice, a fost utilizat și în pictura paleocreștină. Spre deosebire de alte icoane în encaustică provenind din Sinai, caracterizate de frontalismul rigid al reprezentării, imaginea din icoana adusă la Kiev de Uspenski are o evidentă vivacitate: ea ar putea fi pusă în legătură cu o reinterpretare în cheie sacră-creștină a tradiției elenistice a definirii masei corpurilor și ar fi identificabilă atât în dulcea contrapunere între trupul Fecioarei și al copilului Isus, cât și în mișcarea imperceptibilă cu care ele urmează spre

¹¹ Cf. N.P. Kondakov, *Iconografia Bogomateri*, p.160; Idem, *The Russian Icon*, Clarendon Press, Oxford MCMXXVII, p. 20. Vezi și N. Petrov, *Albom proizvedeni Tzerkovnogo Muzeia. Kniga pervaiia*, Kiev, 1912.

¹² K. Weitzmann, *op. cit.*, p. 16

¹³ M. Borboudakis, *Ot fayumskogo portreta k istokam iskusstva vizantiskih ikon*, Heraclion, 1998, pp. 15–21

¹⁴ K. Weitzmann, *op. cit.*, p. 16